

Beke László

Bevezetés Fülep Lajos életművéhez¹

Fülep Lajos születésének 125. és halálának 40. évfordulója kihívás az egész művészettörténet „szakma” számára. Szembe tudunk-e nézni ezzel a hatalmas személyiséggel, ezzel a monumentális, de kissé nyomasztó hagyatékcal?

¹ A Fülep Lajos-konferencián elhangzott előadás szerkesztett és kiegészített változata.

Ha megpróbálom áttekinteni a Fülep-életművet, nem az életrajzi kronológia mentén, hanem fordítva, a Fülep-kutatás jelenlegi állása felől, és még inkább az én generációm szemszögéből célszerűbb kezdenem. A Fülep-örökséggel a korban hozzám legközelebb álló generáción keresztül ismerkedtem (Timár Árpád, Perneczky Géza, Marosi Ernő, Szabó Júlia), aztán az egy nemzedékkel idősebbek segítségével (Németh Lajos és a többi közvetlen tanítvány, „aspiráns”: Körner Éva, Haulisch Lenke, illetve a szűkebb baráti-követői kör: Lőrincz Ernő, Vekérdi László, Csanak Dóra, Fodor András és az ő „Ezer esté”-jének² szereplői). Egyetlen személyes találkozásomat Füleppel az 1960-as évek végén vagy 1970 elején Németh Lajosnak köszönhetem – ezt a tény egész anekdotikus novellává lehetne színeznem, de beérem a Széher úti séta legfontosabb témáinak említésével. Szóba került Paul Klee, Vajda Lajos, Derkovits Gyula és Kondor Béla értékelése, általában azért, mert az aspiránsok ezekről a művészekről írtak kandidátusi disszertációkat. Pontosabban Haulisch foglalkozott Vajdával, és már akkor szokás volt a szentendrei mester analógiájaként Klee-re hivatkozni; Körner írt Derkovitsról,³ míg Németh Lajosnak Csontváry volt akkor már a fő témája, de Kondor a legjobb barátja.

A szerző kandidátus, egyetemi tanár, az MTA MKI igazgatója; kutatási területe: modern és kortárs művészet, a fotográfia és a médiumok története, elmélet, historiográfia. E-mail cím: lbeke@arthist.mta.hu

László Beke, CSc, professor, director of the Research Institute for Art History of the Hungarian Academy of Sciences His area of research: modern and contemporary art, history of photography and media, theory, historiography. Email-address: lbeke@arthist.mta.hu

² FODOR (1986).

³ Lásd KÖRNER (1968).

E néhány témából kiindulva le lehet vezetni az egész 20. századi magyar művészetet. Vajda Fülepevel összevethető programjához még visszatérek. Számunkra Derkovits ekkor már egymaga progresszívabbnak számított, mint a Szabolcsi Miklós által javasolt József Attila–Derkovits–Bartók-triász egészének megideologizált változata. Végül még két személyes apróság, mely inkább Németh Lajosra, mint rám jellemző: ahogy Németh elvitt Fülephez, és legkedvesebb művészbartói közül Ország Lilihez, Deim Pálhoz, Korniss Dezsőhöz, Barcsay Jenőhöz és szinte mindenkire, úgy nem mert elvinni Kondorhoz. Félt a konfliktustól, mert az akkori különös „művészkálán” „avantgárdabbnak” számítottam Kondornál, másfelől az ő közös barátaik közül Erdély Miklós állt hozzám a legközelebb, Némethnél pedig a legtávolabb... A leg-

személyesebb mozzanat pedig: az „Öreg”, meglátván szemüveges mivoltomat, rögtön kioktatott, hogy kötelességem speciális szemizom-gyakorlatokkal gyógyítani ki magam a rövidlátásból.

A Fülep-kutatás további feladata 2010-ben az életmű fejlődéstörténetként való interpretálása, „dekonstruálása”: megtisztítása az esetlegességektől, anekdotáktól, tévhitektől, legendáktól. Ide tartozik, hogy volt-e fő műve (volt, de még rekonstruálni kell mintegy ezeroldalmi kéziratból⁴), megírta-e vajon nagy „Esztétiáját” vagy „Művészetfilozófiáját”; művészettörténész volt-e, esztéta, filozófus, netán „művészetfilozófus”? (Mindegyik volt egy személyben, de az általa is többször használt „művészetfilozófia” mint diszciplína elmélyült értelmezése még várat magára.)

Mennyiben változtak az elmúlt negyven-ötven évben a fülepi „nagy kérdésfelvetések”, „sorskérdések”, programok, az ő állásfoglalásai a modern művészettel vagy az avantgárddal kapcsolatban? Tudománytörténeti áttekintés helyett a Csanak Dóra-féle levelezés-összkiadás és a Timár Árpád által kiadott összes írás hatalmas korpuszainak⁵ említése mellett két, módszertani szempontból fontos kötetet emelnék ki: Dizseri Eszter életrajzi munkáját és Vekerdi László *Fülep Lajos levelezése* című könyvét – annál is inkább, mivel valódi monográfia mindeddig még nem született. Dizseri kötete⁶ elsősorban módszertani szempontból érdekes, tulajdonképpen montázs. Laza életrajzi kronológiára felfűzött események, körük rendeződik a dokumentumanyag, a fényképek, az idézetek, és – nem utolsósorban – az „oral history” technikával felvett interjúrészletek. Dizseri nem értékeli és nem interpretál, összeállításai azonban sokoldalúan világítják meg a bemutatott életrajzi mozzanatokot.

Vekerdi könyve szellemtörténeti ritkaság és kiadói bravúr.⁷ A közelmúltban elhunyt neves tudománytörténész és Fülep-követő tudós (1924–2009) terjedelmes recenziókkal kísérte végig F. Csanak Dóra levelezés-kiadásait, bőségesen kommentálva nemcsak a leveleket, hanem Csanak teljességre törekvő, olykor aprólékos magyarázó lábjegyzeteit. Vekerdi posztumusz könyve ily módon áttetelesebben ugyan, de a legremekebb Fülep-monográfia, sőt annál is több: filológiai elmélyült, mégis tágas összefüggésrendszereket feltáró magyar történeti mű a magyar 20. századról. Csupán egy jellegzetes „vekerdiánus” példa. Fülep Lajos Tolnai „Carlo” segítségével beszerzi magának a *Švejk* 1930–1932-es párizsi magyar kiadását, majd sor kerül az 1923-as bajai kormányzólatogatás botrányának⁸ kommentálására, „amit persze megint csak F. Csanak Dóra szakavatott és mértéktartó jegyzeteiből ismerhetünk meg legjobban” – így Vekerdi. „De a levelek olvasán, amiket FL Ravasz püspöknek írt, s amik a püspök válaszait tartalmazzák, nehéz mértéktartónak maradni, s meg nem látni a bonyolult eseménysor svejki »olvasatát«. S nem csupán a »későferencjósokai időkből« átörökölt és paródiáig fokozott állami és államegyházi tekintélykultuszban és bornírt hierarchizmusban, ami a csonka ország kereteiben berendezkedő és megerősödő magyar keresztény úri világban – erről is szól a *Nemzeti öncélúság* – majdhogynem »természetes« volt. A meglepő az, hogy milyen pontosan illeszkedik be ebbe a világba, vagy legalábbis annak jelen recenzens által máig érvényesnek – sőt ma inkább érvényesnek, mint valaha – érzett svejki olvasatába

⁴ Timár Árpád szíves közlése; lásd szemelvényét folyóiratunkban.

⁵ FÜLEP (1990–2007);
FÜLEP (1990–1998).

⁶ DIZSERI (2003).

⁷ VEKERDI (2009).

⁸ Horthy fogadásán a református lelkész nem jelent meg a felekezetek képviselői között.

a kivételesen művelt, széles európai látókörű, feddhetetlen jellemű református püspök.⁹ Švejk, Ravasz László, majd ennek veje, Bibó István, aztán Elek Artúr és Kner Imre: csupa olyan név és kapcsolat, amelyek révén közelebb kerülünk Fülep sajátos magyarságtudatához. Amint az ormánsági egyke-probléma kapcsán az elnémetesedéstől félti az országot, úgy kell megtapasztalnia barátja, a minta-literátus könyvkiadó Kner Imre ellehetetlenítése láttán a fokozódó antiszemitizmus fenyegetését.

⁹ Uo., 39.

A Fülep-életmű legnagyobb kérdései közé tartozik a „művészet és világnézet”¹⁰ viszonya, a szellemtudomány és a szellemtörténet érvényesülése a magyar művészet-történet-írásban, és természetesen a magyarság jövőjének kérdése. Itt és most pedig számunkra a legfontosabbak mindenekelőtt a magyar művészet és művészettörténet „programjai” a többi hazai program tükrében és az európaiság kontextusában.

¹⁰ FÜLEP (1998).

Fülep az európaiság – pontosabban az antikvitás, Róma és Firenze, majd az impresszionizmus és Cézanne – felől érkezik a magyarság problémájának esztétikai megfogalmazásához. Az „egyetemes” („univerzális”, „nemzetközi”) művészettörténet „paradigmaváltását” a klasszikus művészet válságából és a modernizmus megszületéséből konstruálhatjuk: Cézanne az impresszionizmus tapasztalataiból akar új művészi rendszert építeni,¹¹ ugyanakkor önkéntelenül is a kubizmus, majd a konstruktivizmus és a többi avantgárd irányzat előfutárává válik. Tágabb összefüggésekben beszélhetünk a polgári világrend összeomlásáról, az első világháború és a forradalmak időszakáról, a „minden egész eltörött” (Ady) és a „túl a jón és a rosszon” (Nietzsche) életérzéséről, a hegeli fejlődéseméletet társadalmi, gazdasági és ideológiai stratégiává fejlesztő Marxról, és Marx nyomán Leninről.

¹¹ FÜLEP (1907).

Fülep a *Magyar művészetet* a Vasárnapi Kör szellemi környezetében írja 1917-ben; könyv formában a mű csak 1923-ban jelenik meg.¹² Összefoglalóan elmondható, hogy ez az iskola a magyar szellemtudomány és szellemtörténet központja volt (utóbbi legfőbb képviselője maga Fülep, noha módszerként való bevezetését a fiatal Tolnai Károly magának tulajdonította), filozófiában és esztétikában Lukács György vált irányadóvá, a szociológia terén Mannheim Károly, művészetszociológiában Hauser Arnold és Antal Frigyes; a baráti társasághoz tartozott a későbbi kiváló angol művészettörténész, Wilde János is, valamint Bartók Béla, Kodály Zoltán, az író és később filmteoretikus Balázs Béla, a képzőművész Lesznai Anna. A *Magyar művészet* egyszerre helyzetjelentés, fejlődésemélet és program, amely szerint kiemelkedő művészet ott születik, ahol létező esztétikai problémát kell megoldani: ezt példázza az impresszionizmus létrejötte Franciaországban. „Jellegetesen magyar nemzeti” művészet a 19. században jöhetett létre, amikor a nemzettudat definiálni kívánta magát egyrészt a kortárs Európa, másrészt a klasszikus antikvitás kontextusában. A szobrászatban nem is a klasszicizáló Ferenczy István, hanem a magyar paraszttánc különböző formáinak egyes motívumait feldolgozó Izsó Miklós talált rá az optimális megoldásra, a festészetben pedig a *plein air* és az impresszionizmus problémafelvetésére – igaz, Münchenben – egyedi választ adó Szinyei Merse Pál, a *Majális* festője.¹³ Valamivel bonyolultabb az építészet helyzete: itt az etalon – méltán – Lechner Ödön, aki szembenéz a modern társadalmi feladatokkal (postatakarékpénztár), megelőzi

¹² FÜLEP (1918–1920 [1923]).

¹³ Más kérdés, hogy ez a mű Münchenben született meg. Hagyományosan a müncheni *plein air* festészetből szoktuk levezetni a nagybányai művésztelep létrejöttét (1896), abból pedig a modern magyar művészet születését, miközben elhanyagoljuk a történelmi festészet megújítására tett kísérleteket (Hollósy Simon, Csontváry Kosztka Tivadar).

a technikai funkcionalizmust (a vasbeton alkalmazása), módosítja a barokk óta tovább élő, reprezentatív alaprajzi megoldásokat, és mindenekelőtt meghonosítja azt az egyszerre egyetemes és nemzeti formanyelvet, amelyet ma „magyaros szecesszió”-nak nevezünk.

A magyar művészet és a művészettörténet szempontjából egyaránt fontos programok¹⁴ ezek után fokozott érdeklődéssel fordulnak a népművészet és az avantgárdizmus kihívása felé. Legfontosabb közülük a második világháború után létrejött Európai Iskola, amelynek hitvallását először Vajda Lajos fogalmazta meg 1936-ban.¹⁵ A magyar művészet híd Kelet és Nyugat között, a népi kultúrában gyökerezik, akár csak Bartók zenéje a népzeneben. Közelebbről, Vajda számot vet a maga zsidóságával, vajdasági éveivel (szerb kultúra), a szentendrei ortodox ikonhagyománnyal, a szigetmonostori népművészettel, majd az orosz-szovjet avantgárd és a francia szürrealizmus hatásával, míg barátja, Korniss Dezső a maga görögkatolikus székely eredetével és holland, De Stijl-kapcsolataival.

Az Európai Iskola 1945–1948/49 között mintegy harminc-ötven tagjával és aktív szimpatizánsával valóságos kulturális mozgalommá bővül, előtérbe helyezi az absztrakt és a szürrealista művészetet, a preegzisztencialista filozófiát, a pszichoanalízist és a zsidó hagyományokat. Művészeti ideológiáját színezi Kállai Ernő munkássága, aki a Bauhaus teoretikusa, ugyanakkor megír egy *Új magyar piktúrát*,¹⁶ amelyben formai nemzeti sajátosságokat keres (!), később pedig azt a Moholy-Nagy László, majd Kepes György által kezdeményezett konstruktivista médiaszemléletet folytatja, amely a vizuális művészetet a természettudományos szemlélettel, a művészetpedagógiával és a modern formatervezési elvekkel ötvözi. Kállai ezeket az avantgárd hagyományokat részben radikalizálja (hangsúlyeltolódás az absztrakcióról a geometriára és a nonfigurativitásra), részben a „bioromantika” elméletével egyesíti.¹⁷

Teljessé teszi a háború utáni évek modernizmusának programját Hamvas Béla, aki nyilvánosságra hozza feleségével, Kemény Katalinnal közösen írt, *Művészet és forradalom* című könyvét.¹⁸ Esszesorozat ez a progresszív kortársokról, de a magyar művészet prófétikus, „vateszi”, misztikus vonulatát helyezi előtérbe, „félkegyelmű” dosz-tojevszkiji figurákban – Csontváryban, Gulácsyban – jelölve meg az előzményeket.¹⁹

Fülep Lajos hivatalos pozíciója a háború után fokozatosan megszilárdul: egyetemi tanár, a legfontosabb szakmai folyóiratok (*Művészettörténeti Értesítő*, *Acta Historiae Artium*) főszerkesztője, majd az MTA levelező tagja lesz. 1950-es székfoglalójában (*A magyar művészettörténelem főadata*²⁰) bírálja Hekler Antalt és Gerevich Tibort, és egyértelműen továbbviszi az 1923-as *Magyar művészet* koncepcióját, amennyiben a 19. század előtti történeésekről csak mint „művészettörténet Magyarországon”-ról hajlandó beszélni, nemzeti sajátosságok után tudniillik csak azóta kutathatunk. Amikor pedig újrafogalmazza a művészetszociológiai szemlélet normáit, egyúttal állást foglal a népi, a provinciális és a regionális kérdésében is: „Mint másutt, a nagy stílusok nálunk is eljutottak a nép minden rétegéhez, a polgársághoz, a falusi néphez, közben polgáriasodtak, népiesedtek. Ezt az elterjedésüket és népiesedésüket nálunk különös gonddal, az utolsó követhető nyomig nyomoznunk kell, mert egyértelmű a magunkévá, magyarrá vagy nemzetivé adoptálásuk

¹⁴ MAROSI (1999).

¹⁵ Vajda Lajos levele Richter Júliához, Szentendréről Pozsonyba, 1936. augusztus 11., in JAKOVITS–KOZÁK (1996), 36.

¹⁶ KÁLLAI (1925a), KÁLLAI (1925b), KÁLLAI (1945).

¹⁷ KÁLLAI (1947).

¹⁸ HAMVAS–KEMÉNY (1947).

¹⁹ Különös fintora a kultúrpolitikának: azt a Hamvas Bélát, aki könyvét Fülep Lajosnak mint mentorának ajánlja, ugyanaz a Lukács György marasztalja el a fordulat éveiben, aki megvédi Fülepet, fiatalkori harcostársát az idealizmus vádjával szemben.

²⁰ FÜLEP (1951).

kal, a provincializmus és regionalizmus egyértelmű a magyar nemzetivel vagy nemzetiségivel.²¹ A tanítvány, Németh Lajos munkásságában, különösen egyes nagyobb műveiben (*Modern magyar művészet* [1968], *Törvény és kétely* [1992]²²) megfigyelhető, miként módosul „megőrizve-megszüntetve” Fülep nemzeti-sorsszerű-modern problematikája és a népi-nemzeti dialektikája. Németh ugyanis a népművészet késő modern divatjával szembehelyezi az archaikus-törzsi tárgykultúra esszenciális történelmiségét: a használat, az amortizáció visszavezet az eredetek, a természet felé.

Fülep Lajos nagy művészeti-művészettörténeti koncepciói a posztmodernnek nevezhető időszak kezdete óta folyamatosan átértékelődnek. A politikai rendszerváltás amúgy is eleve átértelmezni kényszeríti a történelem (és így a művészettörténet) számos fejleményét. Átértékelendő Magyarország és a többi közép-kelet-európai, posztkommunista ország viszonya a (nemzeti) kulturális örökséghez csakúgy, mint a muzeológia társadalmi funkciójának változásaihoz. Történelemfelfogásunk változása következtében új értelmet nyer Fülep híres emlékezés-interpretációja is.²³ További feladatként, strukturális változtatásként olyan *jelenségek* feldolgozását kell kijelölnünk, mint a historiográfiai kutatások mind gyakoribb egybeesése a kortárs művészeti törekvésekkel. Legalábbis egyre sűrűsödő évfordulós kötelezettségeink erre figyelmeztetnek.

BIBLIOGRÁFIA

- DIZSERI (2003) – *Fülep Lajos élete*, szerk. DIZSERI Eszter, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2003.
- FODOR (1986) – FODOR András: *Ezer este Fülep Lajossal*, I–II, Budapest, Magvető, 1986.
- FÜLEP (1907) – FÜLEP Lajos: Cézanne, *Magyar Művészet*, VI(1907), 3. sz., 154–159.
- FÜLEP (1918–1920 [1923]) – FÜLEP Lajos: *Magyar művészet, Nyugat*, 1918, 6, 8, 10. sz., 1920, 4, 5, 6. sz. Könyv alakban: Uő: *Magyar művészet*, Budapest, Athenaeum, 1923.
- FÜLEP (1951) – FÜLEP Lajos: A magyar művészettörténelem főadata, in *Az MTA II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 3, Budapest, 1951 (Muzeológiai sorozat, II/1).
- FÜLEP (1990–1998) – FÜLEP Lajos: *Egybegyűjtött írások*, I–III, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1990–1998.
- FÜLEP (1990–2007) – FÜLEP Lajos *Levelezése*, I–VII, szerk. F. CSANAK Dóra, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport/Kutató Intézet.
- FÜLEP (1998) – FÜLEP Lajos: Művészet és világnézet, in Uő: *Egybegyűjtött írások*, III: *Cikkek, tanulmányok, 1917–1930*, szerk. TIMÁR Árpád, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1998, 225–256, eredeti megjelenés: *Ars Una*, I(1923), 1. sz., 1–11, 2. sz., 41–46, 3. sz., 75–91.
- HAMVAS–KEMÉNY (1947) – HAMVAS Béla–KEMÉNY Katalin: *Művészet és forradalom. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*, Budapest, Misztótfalusi, 1947.
- JAKOVITS–KOZÁK (1996) – *Vajda Lajos levelei feleségéhez, Vajda Júliához. 1936–1941*, szerk. JAKOVITS Vera–KOZÁK Gyula, Szentendre, 1996.
- KÁLLAI (1925a) – KÁLLAI Ernő: *Új magyar piktúra*, Budapest, Amicus, 1925
- KÁLLAI (1925b) – KÁLLAI Ernő: *Neue Malerei in Ungarn*, Leipzig, Klinkhardt & Biermann, 1925.
- KÁLLAI (1945) – KÁLLAI Ernő: *Cézanne és a XX. század konstruktív művészete*, Budapest, Anonymus, 1945.
- KÁLLAI (1947) – KÁLLAI Ernő: *A természet rejtett arca*, Budapest, Misztótfalusi, 1947.
- KÖRNER (1968) – KÖRNER Éva: *Derkovits Gyula*, Budapest, Corvina, 1968.

²¹ Uo., 21.

²² NÉMETH (1968); NÉMETH (1992), utóbbiban lásd külön. Az ősrégészet és az etnológia inspirációja című fejezet, 142–158.

²³ *Az elképzelés a művészi alkotásban* című bölcsészdoktori disszertációját 1912-ben védte meg.

- MAROSI (1999) – MAROSI Ernő: *A magyar művészettörténet-írás programjai*, Budapest, Corvina, 1999.
- NÉMETH (1968) – NÉMETH Lajos: *Modern magyar művészet*, Budapest, Corvina, 1968.
- NÉMETH (1992) – NÉMETH Lajos: *Törvény és kétely. A művészettörténet-tudomány önvizsgálata*, Budapest, Gondolat, 1992.
- VEKERDI (2009) – VEKERDI László: *Fülep Lajos levelezése*, szerk. MONOSTORI Imre, Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 2009 (Új Forrás Könyvek 40).